

ФОРМУВАННЯ ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЕВОЇ МАЙСТЕРНОСТІ СТУДЕНТІВ

На основі теоретичного аналізу проблеми і досвіду в статті запропоновано умови розвитку мовленнєвої майстерності студентів у процесі формування техніки мовлення. Розглянуто елементи техніки мовлення як компоненту професійної діяльності майбутніх педагогів у забезпеченні навчально-виховних завдань.

Ключові слова: *техніка мовлення, фонаційне дихання, чітка дикція, педагогічний голос, комунікативність, мовленнєва дія.*

Based on a theoretical analysis of the problem and experience, the article proposes the conditions for the development of students' speech skills in the process of forming the speech technique. Elements of the speech technique as a component of the professional activity of future teachers in providing educational tasks are considered.

Keywords: *speech technique, phonation breathing, clear diction, pedagogical voice, communicativeness, speech action.*

На основе теоретического анализа проблемы и опыта в статье предлагаются условия развития речевого мастерства студентов в процессе формирования техники речи. Рассмотрены элементы техники речи как компонента профессиональной деятельности будущих педагогов в обеспечении учебно-воспитательных задач.

Ключевые слова: *техника речи, фонационное дыхание, четкая дикция, педагогический голос, коммуникативность, речевое действие.*

Сучасна ситуація в суспільстві та в освіті виокремлюється інтенсивним розвитком мовленнєвих комунікацій, а отже спонукає звернути особливу увагу на мовленнєві науки, котрі займаються проблемами ефективного комунікативного спілкування. Тому формування у студентів мовленнєвої майстерності є досить актуальною проблемою педагогічної освіти. Особливо це стосується студентів, які мають споріднену професію з акторською — майбутніх педагогів. Адже завдання педагогів позитивно впливати на свідомість підростаючого покоління для виховання соціально активних громадян, свідомих, відповідальних особистостей, творців кращого майбутнього нашого суспільства.

Таким чином, професійна діяльність педагога передбачає, насамперед, володіння мовленнєвими вміннями, які надають можливість опанувати види усного переконливого слова у монологічних, діалогічних й полілогічних формах, що є важливим засо-

бом взаєморозуміння, переконання, інструментом позитивного впливу на особистість та мовленнєвою культурою, котра допомагає створенню особистісно-професійних ролей, а першоосновою вважається досконале володіння технікою мовлення.

Техніка мовлення проявляється у кожній хоч якоюсь мірою пов'язаній з мовленням професії, передусім це стосується голосу, який має свої характерологічні ознаки: вокальний, сценічний, командний, дикторський тощо і який комплексно впливає на якісний прояв інших елементів техніки мовлення.

Мета даної статті — визначити умови розвитку мовленнєвої майстерності у процесі професійної підготовки студентів з формування техніки мовлення.

Техніка мовлення педагога — це базовий компонент професійної майстерності, який пов'язаний з формуванням і проявом педагогічного голосу, фонаційного дихання, чіткої дикції і є засобом пе-

дагогічного впливу. Реалізуються всі елементи техніки мовлення у педагогічному мовленні як одному з видів професійної діяльності.

Таким чином, готовність педагога-мовця для вирішення навчально-виховних завдань проявляється у вмінні розвивати і використовувати комплекс творчих якостей: а) розвинутого мовленнєвого голосу, б) фонаційного (діафрагмально-реберного) типу мовленнєвого дихання, в) бездоганної чіткої дикції.

Чітка дикція, зумовлена злагодженою, правильною роботою артикуляційного апарату, точною, чіткою, виразною вимовою кожного звуку і звукосполучень, слів, що відповідають орфоепічній нормативності української літературної мови. Володіння фонаційним (діафрагмально-реберним) типом дихання дає змогу успішно виконувати мовленнєве навантаження і утворювати професійний голос.

Домінантним елементом техніки мовлення є голос. Він забезпечує інтонацію, творення адекватної до задуму тональної характеристики того чи іншого вислову. Це професійний «інструмент», «знаряддя праці» педагога.

Порівнюючи якості й прояв комплексної характеристики голосу педагога та інших професійних голосів, ми змогли виявити характерологічні ознаки голосу, що його можна назвати «педагогічним голосом».

Педагогічний голос — це професійно сформований голос, який повною мірою забезпечує звуковий ряд педагогічного спілкування. Його особливостями є: високий рівень гучності, широкий динамічний і висотний діапазон, різноманітність тембрів, благозвучність, адаптивність, сугестивність, леткість, шумостійкість, гнучкість, стійкість, витривалість; він виявляє специфіку щодо інших професійних голосів і дає змогу доповнити відомий ряд професійних голосів — вокальний голос, командний голос, сценічний (акторський) голос, дикторський голос.

Природно, наявність деяких ознак у всіх професійних голосах збігається. Це стосується насамперед стійкості й витривалості голосу. Окрім того, для відтворення цих ознак мають зберігатися певні умови — бажання людини, якій цей голос належить.

Отже основним, доміантним елементом техніки мовлення є педагогічний голос, якому підпорядковуються інші елементи — дикція й дихання. Голос розглядається як акустичний продукт активної рухливості організму. Він утворюється внаслідок скоординованої центральною нервовою системою взаємодії органів, котрі зумовлюють періодичні коливання голосових зв'язок гортані. Сукупність

рухів, в результаті яких утворюється голос, органічно пов'язані з мімікою, жестикуляцією і особливо зовнішньою артикуляцією та з іншими рухами тіла, які називаються «невербальними засобами» спілкування.

Голос, завдяки фонаційному диханню та внутрішній артикуляції, а також невербальним засобам досить виразно відображає емоційний і фізичний стан людини. Але якщо рухи рук, губ, язика та інших частин тіла можна контролювати за допомогою зору, то роботу голосових зв'язок, органів дихання, внутрішніх звукоутворюючих органів важко сприймати зором. Тому для керування голосом і диханням доцільно користуватися «методом фізичної дії». Цей метод дає можливість через зовнішні, видимі фізичні дії цілеспрямовано керувати емоціями мовця, які в свою чергу відбиваються в адекватному звучанні голосу, з відповідною активністю дихання і внутрішньою артикуляцією.

Завдяки вправному тренуванню голосомовленнєвих органів та умінню поєднувати в роботі мовленнєвих органів природний автоматизм зі свідомим, вольовим керуванням, можна значно розширити діапазон звучання голосу (за висотою, гучністю і тембром).

Навчившись правильно регулювати нахил надгортанника, обсяг глотки, положення язика, м'якого піднебіння, нижньої щелепи, губ, тобто змінювати артикуляційну базу, внутрішню і зовнішню, набуваємо можливість навчитись правильній артикуляції кожного звуку.

Основою створення професійного голосу є дихання. Дихання, пов'язане з мовленням, — процес керований, довільний. Таке дихання називається фонаційним, або звуковим, і його можна тренувати. Особливо важливо, щоб студенти уміли керувати своїми м'язами, пов'язаними з фонаційним диханням, тому що дихання є не лише енергетичною основою голосу (і взагалі мовлення), а й побічно впливає і на тембральну характеристику голосу.

Для формування професійного мовлення — мовленнєвої майстерності, студенти повинні оволодіти елементарними уміннями знаходити оптимальне положення як мовленнєвих органів, так і всього тіла — це насамперед володіти органами, котрі утворюють фонаційне (звукоутворююче) дихання.

Опрацьована дикція — це чітка та виразна вимова звуків і звукосполучень, правильне й ясне їх звучання, що є основою професійного мовлення. Готуючись до педагогічної діяльності, студентам слід потурбуватися про вироблення бездоганної дикції.

Покращення дикції пов'язане з активізацією роботи мовних органів під контролем слуху. Домогтися фонетичної виразності в мовленні неможливо без розвитку мовленнєвого слуху.

Розвинути слух — це одна з необхідних умов оволодіння належною дикцією. Для цього потрібно навчитися помічати і розмежовувати найтонші відтінки звучання мовлення, голосу. Потрібно навчитися слухати «внутрішнім слухом», тобто уявляти те звучання, котре має бути в ідеалі. Крім того, слух має допомогти фіксувати всі випадки неправильного промовляння звуків та звучання голосу.

Хороша дикція є результатом активної і точної артикуляції (злагодженої роботи органів мовлення). В українській мові, в утворенні голосних і дзвінких приголосних, активну участь у загальній артикуляції бере гортань, яка є основою голосу. На роботу гортані впливає положення язика та піднесеність і опускання м'якого піднебіння, форма і напруженість губ та інші елементи артикуляції. Тому якість голосу залежить не лише від роботи самої гортані, а й від узгодженості в роботі всіх елементів мовного апарату.

Отже, якщо потрібно підсилити звучання мовлення, зробити його більш гучним, слід звернути увагу на дикцію, зробивши її більш чіткою, фіксованою. Тоді не знадобиться значне збільшення повітряного тиску в легенях, що дасть змогу економити сили і зберегти працездатність голосового апарату на досить тривалий час.

Щодо дихання під час мовлення, то воно обов'язково має бути економним. Промовляючи голосні фонemi, слід намагатися, щоб усе повітря, яке вдихається, перетворювалося на звук. Якщо цю вимогу не виконувати, тоді в голосі разом з основним мовленнєвим звучанням з'являються шумові призвуки — захриплість, осиплість та інші не мовленнєві шуми, і навіть якщо ці дефекти непомітні, голос втрачає свою звучність.

Як відомо, голос потрібен людині не лише для промовляння голосних та приголосних, а й для інтонаційного оформлення мовлення. Інтонація неможлива без підвищення і пониження голосу, без зміни його забарвлення (тембру). Крім того, зміна висоти голосу (резонування), а також його тембру у поєднанні зі збільшенням гучності допомагають виразити емоційно-психологічний і фізичний стан людини. Але педагог не завжди може показати, що він втомився, чи занедужав, чи в поганому настрої тощо. Для того щоб тримати голос завжди «у формі», потрібно його постійно тренувати.

Сформований голос — слухняний інструмент у роботі педагога, він допомагає встановити правильний характер спілкування зі співрозмовниками.

Що значить сформувати голос? Це значить сформовані органи мовного апарату розміщені у найбільш зручному положенні, яке полегшує їх роботу і дає змогу, витрачаючи якнайменше зусиль, мати приємний, повнозвучний, стійкий голос, який не втрачає своїх позитивних якостей навіть при тривалій мовленнєвій роботі.

Беручись до виконання вправ, студентам передусім потрібно звернути увагу на поставу, на положення плечей, шиї, голови, простежити за своїм диханням. Дуже важливо для майбутнього педагога навчитися знімати м'язову напругу, тобто розслабляти ті м'язи, які не беруть участі в голосотворенні. Зайві м'язові зусилля спричиняють швидку втому, а іноді й захворювання голосового апарату.

Варто звернути увагу на те, що гігієна голосу (тобто сукупність заходів для збереження працездатності голосового апарату) тісно пов'язана з формуванням техніки мовлення. Іншими словами, збереження голосу залежить насамперед від умінь ним користуватися.

Нарешті, слід враховувати індивідуальні особливості організму, прагнути знайти своє «природне» звучання. Малі розміри гортані, ротової порожнини не дають людині можливості без пошкодження користуватися низьким, наприклад, басовим голосом. А збільшена гортань перешкоджає формуванню високого, наприклад, тенорового голосу. Є й інші фактори, які обумовлюють індивідуальні особливості голосу і його розвитку. Тому не можна сліпо копіювати звучання голосу іншої людини, навіть якщо цей голос дуже привабливий і йому притаманні всі необхідні якості.

Під час мовлення для слухачів дуже важливою є якісна характеристика голосу мовця-педагога, котра забезпечить чутність слова, що промовляється благозвучним тембром, його впливовість завдяки резонуванню — тембральному різноманіттю та чуйність завдяки співпереживанню й інтонаційному малюнку.

Отже, елементи техніки мовлення є основним засобом мовної діяльності у безпосередній взаємодії педагога з вихованцями. Вони використовуються у педагогічній діяльності на етапі практичного вирішення педагогічних завдань, а найважливішим призначенням техніки мовлення є забезпечення професіонального педагогічного мовлення — мовленнєвої майстерності, а отже й високого рівня комунікативності вчителя. І це призначення техніка мовлення виконує шляхом поєднання зовнішньої і внутрішньої функцій. Розкриваючи їх особливості, вважаємо, що внутрішня функція пов'язана з процесом дієвого впливу на особистість, уміньми

володіти своїм організмом, керувати своїм творчим станом; зовнішня функція реалізується у практичній діяльності педагога в різних педагогічних ситуаціях у процесі мовленнєвої діяльності педагога, у взаємодії з вихованцями.

Теоретичний аналіз проблеми і досвід дав змогу виявити умови, котрі сприяють мовленнєвій майстерності студента, майбутнього педагога завдяки успішному формуванню техніки мовлення.

Перша умова розвитку мовленнєвої майстерності у процесі професійної підготовки студентів — це успішне функціонування технологій, тобто інтенсивність навчання техніці мовлення з метою переведення дій-вправ у педагогічні уміння та навички.

Вона може реалізуватись за принципом диференційованого відбору теоретичного матеріалу, як матеріалу «практично працюючого», тобто «обслуговуючого» ті чи інші уміння, навички. Підбирається лише інформація, яка допомагає осмислити суть вправ і техніку їх виконання і яка допоможе у самостійній роботі студента.

Важливою умовою в формуванні тих чи інших якостей звучання голосу є вироблення слухового уявлення та моделювання голосу за допомогою внутрішнього слуху.

Необхідним аспектом, який потребує активного включення свідомості студента, є сукупність якостей, потрібних для збереження мовного апарату тривалій працездатності та готовності витримувати значні голосові навантаження.

Суттєвими факторами, котрі впливають на якісне звучання голосу, сприяють ефективній роботі мовного апарату, є вільна жестикуляція, виправдана міміка, фізична дія тіла, правильна постава тощо. Передусім це стосується голосомовних органів, оскільки чіткість і чистота мовлення, дикційна вправність залежать від активної і точної роботи язика, губ, нижньої щелепи, м'якого піднебіння. Для їх розвитку потрібно застосовувати спеціальний комплекс правил і вправ: а) артикуляційна гімнастика; б) промовляння звуків і звукосполучень; в) виконання чистомовок, скоромовок, приказок, спеціальних поетичних творів.

Виконуючи завдання, працюючи над дикційною чіткістю, студенти водночас удосконалюють властивості педагогічного голосу і фонаційного дихання: під час читання гекзаметрів у наспівній і розмовній монотонності; співу вокалізів, домагаючись варіативності голосотворення у виконанні художніх творів.

Велике значення мають інтенсивні методики, які активізують процес вдосконалення фонаційного дихання студентів. Тобто завдання-вправи — різні

за складністю, залежно від індивідуального стереотипу дихання: удосконалення тілесного апарату, правильної постави, органічного м'язового відчуття; стійкого вдиху і підпорядкованого видиху; створення відповідного емоційного тла для мовленнєвих вправ.

Таким чином, теоретичний розгляд складових техніки мовлення та усвідомлення їх особливостей створюють умови для розробки потрібних методик, технологій, спрямованих на формування мовленнєвих умінь.

Друга умова — комунікативність, у сенсі включення вправ у реальну практику спілкування педагога з метою отримання постійного зворотного зв'язку.

Називаючи техніку мовлення компонентом комунікативності, ми таким чином наголошуємо на тому, що вся підготовча робота має будуватися з розрахунком на досягнення високого рівня ефективності спілкування, коли обмін інформацією між співрозмовниками здійснюється з мінімальними витратами зусиль і дає переконливе розуміння — що, кому і з якою метою (з якими намірами) сказано.

Реальне функціонування дихання, артикуляції та голосу, в комунікативному акті, забезпечення оптимального педагогічного спілкування на рівні усно-мовленнєвої (акустичної) взаємодії; доведення до професійного рівня: «шліфування» голосу, дикції, дихання в різних педагогічних ситуаціях, у безпосередньому контакті з учнями, їх батьками і колегами. — це те основне завдання педагога-вихователя, що його слід вирішувати і чому потрібно навчатися.

Третя умова успішної реалізації технологій навчання — це організація самостійної роботи над технікою мовлення. Кожний методичний прийом реалізується у конкретних вправах, котрі добираються залежно від індивідуальних особливостей виконавця.

Щоб закріпити мовленнєві уміння, основа яких закладена на заняттях, студентам слід самостійно тренувати мовний апарат. Опрацьовувати щоденні вправи з розвитку комбінованого дихання, чіткої вимови звуків і звукосполучень. Постійний контроль за якістю звучання голосу й чіткістю та внормованістю мови мають стати звичним процесом у структурі професійної підготовки мовленнєвої майстерності майбутніх педагогів.

І тому слід наголосити на важливій ролі самостійної роботи студентів в опануванні елементами техніки мовлення.

Здійснюючи систематичну роботу над удосконаленням елементів техніки мовлення, студент, по суті, здійснює професійну підготовку загалом, оскільки

мовлення — це один з основних багатогранних інструментів взаємодії з вихованцями в різних соціально-педагогічних умовах.

Насамперед студент повинен подбати про сприйняття його мовлення аудиторією, тобто захопити увагу слухачів. Далі — підтримувати увагу під час мовленнєвої взаємодії. І, нарешті, відтворити мовленнєву дію, яка спрямована на досягнення визначеної мети, тобто підпорядковану надзавданням.

Однак без відчуття та розуміння, як сприймають слухачі подану інформацію мовця, повноцінного спілкування не відбудеться. По-перше, як сприймають мовлення, по-друге, як усвідомлюють подану інформацію та, по-третє, як запам'ятовують зміст сказаного.

Для професійної, гармонійної, наповненої змістом взаємодії педагога з аудиторією потрібно знати та володіти технікою мовленнєвої дії — це є четверта умова.

Термін «мовленнєва дія» запозичений зі вчення К. С. Станіславського про словесну взаємодію, оскільки влучно відтворює мету спілкування — діяти не лише словом, а й інтонацією даного слова, тобто підтекстом — прихованим змістом слова.

Техніку мовленнєвої дії умовно поділяють на зовнішню та внутрішню лише тому, що зовнішня дія озвученого слова — техніка мовлення, найбільш ігнорується педагогами і їй приділяється, на превеликий жаль, найменше уваги, особливо в методичній літературі, вважаючи не такою складною у набутті майстерності. А в будь-якому мистецтві техніка має стояти попереду творчості, особливо в мистецтві мовленнєвому. Існувати вона має на інтуїтивному рівні під час творчого процесу, а для цього потрібен постійний тренаж. Техніка має стати рефлексом, природним вираженням слова. Тому студентам слід старанно, систематично опановувати функціонал зовнішньої техніки мовленнєвої дії — це передусім голос, чітка дикція, культура промовляння слова, інтонаційна забарвленість, мімічно-жестикаційна виразність.

Наявний важливий зв'язок: якщо педагог гарно промовляє, дикція чітка, виразна, голос, мовлення благозвучні — тоді слухачі добре чують його. Якщо у нього прекрасний тембральний діапазон, він «малює голосом думки», — його добре розу-

міють. Якщо педагог натхненно, виразно інтонує, користуючись яскравим підтекстом живого слова співпереживаючи сказаному, тоді слухачі відчувають мовця, хвилюючись разом із ним.

Відповідно, зовнішня техніка мовленнєвої дії надає можливість почути слово, зрозуміти та відчувати. А саме це є основою мистецтва промовляння — мовленнєвою майстерністю педагога, проявом інтелігентності, освіченості та поваги до слухачів.

Опанування зовнішньою та внутрішньою технікою мовленнєвої дії відбувається одночасно, без психологічного налаштування неможливо проводити тренінг з опрацювання зовнішньої техніки.

Отже, формування техніки мовлення у студентів, майбутніх педагогів є провідною умовою розвитку мовленнєвої майстерності, комунікативності у професійній діяльності.

Джерела та література

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
2. Капська А. Й. Педагогіка живого слова: Навч.-метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1997. 140 с.
3. Савкова З. В. Искусство оратора. Учебное пособие для вузов. Санкт-Петербург : ИВЭСЭП, Знание, 2007. 248 с.
4. Станіславський К. Робота актора над собою. Частина I та 2 ; пер. Т. Ольховського за ред. Ф. Гаєвського. Київ : Мистецтво, 1953. 671 с.
5. Сценическая речь. Учеб. пособие для сред. театр. и культ.-просвет. учеб. заведений и ин-тов культуры / Под ред. И. П. Козляниновой. Москва : Просвещение, 1976. 336 с.
6. Филипчук В. С. Спілкування як соціально-педагогічна взаємодія: Навч.-довідк. посібник. Чернівці, 2001. 96 с.
7. Черкашин Р. О. Художнє слово на сцені: Навч. посібник. Київ : Вища школа. Головне вид-во, 1989. 327 с.

References

1. Babich, N. D. (1990). Basics of culture. Lviv : Cit [in Ukrainian].
2. Kapska, A. Y. (1997). Pedagogy of a living word. Kyiv : IZMN [in Ukrainian].
3. Savkova, Z. V. (2007). Art orator. SPb: IVESEP, Knowledge. [in Russian].
4. Stanislavsky, K. (1953). Work of the actor on himself. T. Olkhovsky (Trans). Kyiv : Mustetstvo [in Ukrainian].
5. Stage speech (1976). Kozlyaninova, I. P. (Eds.). Moscow: «Enlightenment» [in Russian].
6. Filipchuk, V. S. (2001) Commonication as socialpedagogical cooperation. Chernivtsi [in Ukrainian].
7. Cherkashin, R. O. (1989). An artistic word is on the stage. Kyiv: Vishcha shkola [in Ukrainian].